

JOACHIM ŚLIWA
Uniwersytet Jagielloński
<https://orcid.org/0000-0002-8304-7343>

Profesor Waga, hrabina Przeddziecka i egipskie skarabeusze

Słowa kluczowe: skarabeusze egipskie, Antoni Waga (1799–1890), Maria Przeddziecka (1828–1890)

*Wolno mu jest – aż do robaczka
Schylać się, będąc człowiekiem.
Bo schodził on pierw do prostaczka,
Na równi będąc z swym wiekiem!*¹

Antoni Waga (1799–1890) to jeden z naszych najbardziej zasłużonych przyrodników, entomolog i ornitolog, humanista, poeta, uczestnik egzotycznych wypraw naukowych, wieloletni nauczyciel szkół warszawskich, autor podręczników szkolnych,

¹ Fragment wiersza Cypriana Kamila Norwida (1821–1883) pt. *Waga* napisanego w roku 1860 (zob. C. Norwid, *Dzieła zebrane*, t. 1: *Wiersze. Tekst*, Warszawa 1966, s. 463 [*154] oraz t. 2: *Dodatek krytyczny*, Warszawa 1966, s. 115 oraz s. 584–587). W latach warszawskiej edukacji gimnazjalnej Norwida Antoni Waga – wykładowca „nauki przyrodzone” – był jednym z jego nauczycieli; postać „ostatniego naturalisty” poeta przez lata zachował we wdzięcznej pamięci. W trakcie pobytów Wagi w Paryżu dochodziło do spotkań nauczyciela z dawnym uczniem (m.in. w październiku 1860 r.). Nie można wykluczyć, iż zakupu obu omawianych niżej skarabeuszy dokonał profesor Waga z myślą o poecie, zainteresowanym szczególnie tą kategorią egipskich zabytków. Norwid zdołał nawet zgromadzić ich niewielką kolekcję, opanował też umiejętność odczytywania zapisów dokonanych na ich bazach. Zob. J. Śliwa, *Cyprian Kamil Norwid a dziedzictwo starożytnego Egiptu*, [w:] *idem, Badacze, kolekcjonerzy, podróżnicy. Studia z dziejów zainteresowań starożytnych*, Kraków 2012, s. 415–423.

organizator życia naukowego². Pod koniec roku 1890, tuż po śmierci ówczesnego nestora polskich zoologów, Komisja Fizjograficzna krakowskiej Akademii Umiejętności podjęła starania o zakup jego zbiorów zoologicznych oraz biblioteki i pozostałych po nim materiałów. Niestety, możliwości finansowe Komisji były zbyt nikłe, by tego dokonać w miarę szybko i sprawnie³. Cenną spuściznę Antoniego Wagi sprowadzono do Krakowa dopiero po trzech latach (1893). Jego zbiory przyrodnicze i księgozbiór włączono do kolekcji Muzeum Fizjograficznego Akademii Umiejętności⁴, pozostała część spuścizny Antoniego Wagi znajduje się natomiast w Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie. Wśród przechowywanych tam materiałów uwagę zwracają starannie wykonane ilustracje dwóch zabytków związanych z dziejami starożytnej cywilizacji egipskiej. Niestety, dalszych losów samych obiektów nie zdołano ustalić.

W trakcie jednego z pobytów w Egipcie (najprawdopodobniej w roku 1864)⁵, niezależnie od swych zainteresowań przyrodniczych, Antoni Waga dokonał zakupu

² Zob. K. Kowalska, *Waga Antoni Stanisław Florian (1799–1890)*, [w:] *Słownik biologów polskich*, red. S. Feliksiak, Warszawa 1987, s. 557–559; G. Brzęk, *Złoty wiek ornitologii polskiej*, Wrocław 1959, s. 55; *Bibliografia literatury polskiej – Nowy Korbut*, t. 6, cz. 1: *Oświecenie*, Warszawa 1970, s. 391–393. Por. także J. Śliwa, *Starożytny Egipt oczami Polaków. Słownik biograficzny egiptologów, archeologów i badaczy pokrewnych dziedzin, podróżników i kolekcjonerów oraz literatów i malarzy zafascynowanych przeszłością i teraźniejszością Egiptu*, Kraków 2019, s. 322 (s.v. *Waga Antoni Stanisław*) oraz ostatnio P. Köhler, *Waga Stanisław Florian Antoni*, [w:] *Słownik biograficzny botaników polskich*, red. P. Köhler, Kraków 2025, s. 758.

³ J. Pawłowski, *Historia krakowskiego Muzeum Przyrodniczego (6). Batalia o spuściznę Antoniego Wagi*, „*Wszechświat*”, t. 96, 1995, nr 1, s. 18–21.

⁴ Następnie, po reorganizacji Muzeum, dawne zbiory Antoniego Wagi przekazano innym krakowskim placówkom Polskiej Akademii Nauk: zbiory zoologiczne do Muzeum Przyrodniczego Instytutu Systematyki i Ewolucji Zwierząt, zbiory botaniczne do Instytutu Botaniki, natomiast kolekcję mineralogiczną do Muzeum Geologicznego Instytutu Nauk Geologicznych.

⁵ Antoni Waga przebywał nad Nilem w okresie od 31 grudnia 1863 r. do 23 maja 1864 r. Oprócz niego w skład grupy wchodził Aleksander Branicki z synem Władysławem, Konstanty Branicki oraz dr Skuratowski. Oprócz okazów przyrodniczych plon tej ekspedycji stanowiły także dwa sarkofagi z mumią, przekazane po powrocie do Muzeum Starożytności UW (obecnie jako depozyt w Muzeum Narodowym w Warszawie). Mało prawdopodobne wydaje się natomiast dokonanie jakiegokolwiek zakupu w trakcie wyprawy z roku 1879, trwała bowiem zbyt krótko, gdyż Ksawery Branicki, któremu Waga towarzyszył, zmarł nagle 22 listopada tegoż roku w Asjut. Jak odnotowano wówczas, „Wagę spotkała także niemiła niespodzianka: wyjechał na zimę do Egiptu z Ksawerym Branickim i gdy dojechali do Siout [Asjut], Branicki zachorował i w trzy dni umarł” (W. Taczanowski, *Listy do Antoniego Wagi, Konstantego Branickiego i Benedykta Dybowskiego*, oprac. K. Kowalska et al., Wrocław 1964, s. 50–51). W tekście opublikowanych ostatnio obu egipskich „Dzienników podróży” Antoniego Wagi (1864 i 1879) brak

przedmiotów pośrednio tylko związanych z zakresem jego właściwych badań i poszukiwań. Zwrócił bowiem uwagę na interesującą kategorię egipskich znalezisk, łączących się do pewnego stopnia z jego specjalnością entomologa. Rzecz jasna, mowa o grupie tak charakterystycznych zabytków, jak skarabeusze, spotykane w każdej zapewne kolekcji starożytności⁶. Jak odnotował Antoni Waga w relacji ze swej podróży:

Oprócz niedźwiadków [skorpionów], które bardzo łatwo w mieście i za miastem sam znajdowałem, były między przynoszonymi wielkie chrząszczowate egipskie owady, a między tymi w mnóstwie słynny *Atheuchus sacer* [*Scarabaeus sacer* L., poświętnik czczony], którego wizerunki z różnych kamieni przez Egipcjan starożytnych wyrzeźbiane, tak pospolitymi, a tak poszukiwanymi są od archeologów dzisiejszych amuletami, francuskim wyrazem *scarabée* nazywanymi⁷.

Chodzi w tym przypadku o dwa zabytki, których jedyny obecnie ślad stanowią: akwabela oraz rysunek tuszem, wykonane niegdyś przez Marię Przeddziecką⁸. Autorka obu dokumentów to ceniona w owym czasie artystka, malarka i miniaturzystka⁹,

jakiegokolwiek wzmianki o nabyciu omawianych tu skarabeuszy (zapisy autora ograniczają się w zasadzie do odnotowywania dat i nazw kolejnych miejscowości na trasie podróży). Zob. B. Wilk, *Antoniego Wagi „Dzienniki podróży” do Egiptu*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie”, R. 68: 2023, s. 121–138.

⁶ Szerzej na temat tej kategorii zabytków oraz bliższych informacji odnośnie do roli skarabeuszy w egipskich wierzeniach, por. J. Śliwa, *Skarabeusze egipskie*, Wrocław 2003.

⁷ Zob. A. Waga, *Pobył w Kairze*, „Tygodnik Ilustrowany”, t. 11, 1865, nr 286 oraz przedruk w: *Kto nie widział Kairu, nie widział piękności świata... Egipt w relacjach prasowych podróżników drugiej połowy XIX wieku*, oprac. L. Zinkow, Kraków 2011, s. 107–123 (gł. s. 117).

⁸ Autorstwo Marii Przeddzieckiej stwierdzono dzięki adnotacji zachowanej na kartonowym, uszkodzonym opakowaniu obu ilustracji: „Wizerunek dwóch Egipskich amuletów (Scarabés [sic!]) wykonany przez J[añas] W[ielmożną] Hrabinę Marją [sic!] Przeddziecką”. Jak o tym świadczy charakter pisma, autorem przytoczonej notki był sam Antoni Waga.

⁹ Maria Anna Waleria Przeddziecka (1823–1890), córka Konstantego Tyzenhauza, ornitologa, oraz Walerii z Wańkowiczów. Malarka amatorka, autorka m.in. licznych prac rozproszonych w kręgu rodziny. Filantropka. W roku 1842 poślubiła Aleksandra Przeddzieckiego (1814–1871), literata, historyka i wydawcę źródeł. W latach 1852–1863 „dla edukacji synów Konstantego i Gustawa” przebywała w Paryżu. Zob. A. Biernacki, *Przeddziecka Maria Anna Waleria (1823–1890)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 29, Wrocław 1986, s. 43–45; J. Polanowska, *Przeddziecka Maria Anna Waleria (1823–1890)*, [w:] *Słownik artystów polskich*, t. 8, Warszawa 2007, s. 101–103.

związana z Antonim Wagą dodatkowymi więzami przyjaźni poprzez swego ojca, Konstantego Tyzenhauza, znakomitego ornitologa¹⁰.

Niezwykła staranność zachowanej dokumentacji pozwala na bliższe określenie omawianych zabytków oraz zaliczenie co najmniej jednego z nich do grupy tzw. skarabeuszy Men-cheper-Re. Wchodzi w jej skład liczne zabytki, zarówno wykonane starannie, jak i wyroby o charakterze masowym, na których naniesiono tronowe imię Tutmozis III (1479–1425 p.n.e.): *Mn-ḥpr-R^c*. W wyniku przeprowadzonej analizy wyróżniono co najmniej 1200 skarabeuszy powstałych w czasie panowania tego władcy, natomiast z okresów późniejszych pochodzi ponad 10 tysięcy obiektów z jego imieniem, tym samym dając mu pierwszeństwo w swoistym plebiscycie popularności¹¹. Starając się dociec przyczyn tego zjawiska, zwrócono uwagę na fakt, iż Tutmozis III należał istotnie do największych i najbardziej zasłużonych władców Egiptu¹². Dopiero jednak kolejna przyczyna pozwala z większym przekonaniem wyjaśnić istnienie tak ogromnej liczby skarabeuszy i skaraboidów z jego imieniem. Jak zdołano ustalić, w systemie tzw. zapisu kryptograficznego, grafia imienia tronowego tego władcy (*Mn-ḥpr-R^c*) jest identyczna z zapisem imienia Amona. Imię tronowe Tutmozis III jest więc jednocześnie kryptogramem państwowego boga Amona i ta zbieżność tłumaczy tak ogromną liczbę skarabeuszy i skaraboidów ze znakami *Mn-ḥpr-R^c*, powstałych już w czasach panowania późniejszych władców¹³. Tę właśnie grupę zabytków określa się umownie mianem „skarabeuszy typu Men-cheper-Re”.

Staranne rysunki wykonane przez Marię Przeddziecką pozwalają na przeprowadzenie bliższych analiz porównawczych i uzyskanie dodatkowych kryteriów ikonograficznych i stylistycznych, by na ich podstawie dokonać oceny i ewentualnego datowania obu skarabeuszy. Zaznaczyć należy, iż w obu przypadkach nie brak wątpliwości co do autentyczności omawianych zabytków.

¹⁰ Konstanty Tyzenhauz (1786–1853), zoolog, uczestnik kampanii napoleońskich 1812–1814. Jako ornitolog w swoim majątku w Postawach zgromadził wielotysięczny zbiór ptaków krajowych. Autor cenionych prac z zakresu ornitologii. Zob. K. Kowalska, *Tyzenhauz Konstanty (1786–1853)*, [w:] *Słownik biologów polskich, op. cit.*, s. 550 oraz G. Brzęk, *Złoty wiek ornitologii polskiej*, Wrocław 1959, s. 56–61.

¹¹ Drobiazgowo badania nad tym zagadnieniem przeprowadził Bertrand Jaeger, *Essai de classification et datation des scarabées Menkhéperre* (Orbis Biblicus et Orientalis. Series Archaeologica 2), Fribourg–Göttingen 1982.

¹² Zob. T. Schneider, *Leksykon faraonów*, przeł. R. Darda, E. Jeleń, Z. Pisz, Warszawa 2001, s. 340–346.

¹³ Na temat zasad zapisu kryptograficznego zob. *Skarabäen und andere Siegelamulette aus Basler Sammlungen*, red. E. Hornung, E. Staehelin, Mainz 1976, s. 173–183 (z obszerną bibliografią), oraz B. Jaeger, *op. cit.*, s. 94 (VII. *La cryptographie Amonienne sur les scarabées Menkhéperre*) oraz s. 194.

Pierwszy z rysunków (il. 1) zasługuje na szczególną uwagę¹⁴. Ukazano na nim złotą, owalną plakietkę o wymiarach 41 x 31 mm¹⁵, opatrzoną uszkiem umożliwiającym zawieszenie jej na złotym łańcuszku i noszenie jako amuletu. Na górnej powierzchni plakietki (il. 1A) umieszczony został skarabeusz o wymiarach 27 x 17 mm, wykonany z kamienia o brązowym zabarwieniu¹⁶. Prawdłowo ukształtowany został grzbiet chrząszcza, jego pokrywy skrzydłowe (*elytra*), przedplecze (*prothorax*) oraz głowa i nadustek (*clypeus*)¹⁷. Niestety, niewidoczna jest jego baza, gdyż przylega ona ściśle do powierzchni plakietki¹⁸. Starannie wymodelowano na niej dodatkowe odnóża żuka.

Na powierzchni bazy złotej plakietki-skaraboidu wydobyto w starannym reliefie ciekawą, przemyślaną dekorację, obwiedzioną podwójną linią rytą (il. 1B). W centralnej części pola dekoracyjnego, w jednym pasie, umieszczono w sześciu kartuszach imiona Tutmozis III: imię tronowe *Mn-hpr-Rc* [„O nieziennej postaci, Re”]¹⁹ naprzemiennie z jego imieniem własnym *Dḥwtj-msjw* [„Thot się

¹⁴ Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie, sygn. K III–141, j. 25. Akwarelę wykonano na arkuszu papieru o wym. 215 x 271 mm, naklejonym na grubą tekturę; zabiegu tego dokonano w zakładzie introligatorskim „Maison Alph. Giroux, Boulevard [sic!] Capucines 43, Successeurs Duvinage Harincouck & Brune, Fournisseurs de l'Empereur Paris” (świadczy o tym firmowa naklejka, umieszczona z tyłu). Akwarela ze skaraboidem-amuletem prezentowana była wraz z kilkoma innymi obiektami ze spuścizny Antoniego Wągi na wystawie zorganizowanej w roku 2014 w Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie; zob. M. Maciuk, *Ocean wszechrzeczy w spuściznach ludzi nauki i kultury*, Kraków 2014, s. 19–25 (akwarela ze skaraboidem: s. 24). Na ilustracji prezentowanej w niniejszym tekście usunięte zostały dodatkowe elementy, jak dość przypadkowe tło oraz długi łańcuszek. Opracowania graficznego ryciny dokonała Urszula Socha (Instytut Archeologii UJ).

¹⁵ Sądzić tak można jedynie na podstawie zachowanej akwareli Marii Przeddzieckiej; w tym przypadku przyjęto, iż zabytek zilustrowano w skali 1:1. Można odnieść wrażenie, iż grubość opisywanej plakietki-skaraboidu była stosunkowo niewielka. Z tego względu artystka wykonała jedynie dwa ujęcia zabytku (brak ujęcia z boku).

¹⁶ Artystka wyraźnie zróżnicowała zabarwienie kamienia w stosunku do jego oprawy, decydując się użyć w tym celu farby z zawartością prawdziwego złota.

¹⁷ Zob. J. Śliwa, *Skarabeusze egipskie*, op. cit., s. 13. Prawdłowy rysunek skarabeusza widzianego „od góry” nie powinien jednak ukazywać pełnego zarysu odnóży; ich detale czytelne są zazwyczaj dopiero w ujęciu „z boku” (jak w przypadku drugiego skarabeusza, omawianego poniżej). Tu mamy więc do czynienia, jak to już określono wcześniej, z rodzajem plakietki ze skarabeuszem wmontowanym na jej górnej powierzchni. Jego pozycję wzmocniają dwa miniaturowe złote pręty (jeden o przebiegu poprzecznym, drugi wzdłuż osi skarabeusza).

¹⁸ W utworzonym w ten sposób kompozytowym obiekcie autentyczność samego skarabeusza zdaje się jednak nie budzić większych wątpliwości.

¹⁹ J. von Beckerath, *Handbuch der ägyptischen Königsnamen* (Münchner Ägyptologische Studien, Band 49), Mainz 1999, s. 137, T. 1.

Il. 1. Plakietka-skaraboid zakupiona przez Antoniego Wagę w Egipcie, 1864. Złoto, wym. 41 x 31 mm. Akwarela autorstwa Marii Przedzieckiej. Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie, sygn. K III-141, j. 25

narodził²⁰]. Umieszczenie na powierzchni plakietki-skaraboidu jednocześnie sześciu kartuszy królewskich (w dodatku imię tronowe na przemian z imieniem własnym) jest zjawiskiem nieodnotowanym w dość bogatym przecież materiale zabytkowym, co stanowić powinno ważny element w ocenie autentyczności omawianego zabytku²¹.

Powyżej kartuszy, w półkolistym zwieńczeniu pola dekoracyjnego, znajduje się heraldyczny emblemat złożony z dużego znaku *ḥḥ* usytuowanego centralnie, flankowanego antytetycznie ustawionymi sokołami Horusa (il. 1B). Symetrycznie, poniżej ramion znaku *ḥḥ*, umieszczono ponadto pióra, symbol bogini Maat.

W dolnej partii pola dekoracyjnego bazy niejako ekwiwalent owego emblematu stanowi bardziej rozbudowana scena figuralna, wykonana niezwykle starannie (il. 1B). Ukazano w niej władcę z tzw. błękitną koroną na głowie, na stojąco powożącego rydwanem; do bocznej ściany bojowego wozu przymocowany jest kołczan

²⁰ *Ibidem*, s. 137, E 1. W kartuszach z imieniem własnym umieszczono dodatkowo znaki *ntr* oraz *j* (tu zwrócony w niewłaściwą stronę), nawiązujące być może do któregoś z epitetów towarzyszących imieniu władczy, poczynając od 21. roku panowania. Zob. m.in. *ḥq3-m3't* „Prawowity władca” czy *ḥq3-ntrj* „Boski władca” (J. von Beckerath, *op. cit.*, s. 137, E 9 oraz E 11).

²¹ Sześć kartuszy z imieniem tronowym Tutmozis III odnotowano jedynie na plakietce z czasów ramessydzkich. Zob. B. Jaeger, *op. cit.*, § 57.

oraz łubie (mieszczące łuk). W lewej ręce król trzyma wodze, dodatkowo w prawej – krótki bicz. Charakterystyczny dwukołowy wóz, zmierzający w prawo, zaprzężony jest w jednego konia, którego głowę zdobi dysk solarny oraz sokół unoszący się w locie²². Jedyne widoczne koło posiada osiem szprych²³. W wolnych polach z lewej i prawej strony umieszczono dwa symbole: strusie pióro bogini Maat (za plecami władcy) oraz sokoła Horusa (poprzedza sylwetkę rumaka)²⁴. Modelunek jest staranny, z uwzględnieniem takich detali jak szczegóły anatomiczne muskultury zwierzęcia pociągowego (dolna część pola dekoracyjnego) czy elementy głów i upierzenia sokołów (górna część pola dekoracyjnego).

Opisana scena nawiązuje bezpośrednio do koncepcji, które weszły do repertuaru monumentalnych wyobrażeń umieszczanych na ścianach i pylonach świątyń okresu Nowego Państwa, poczynając od czasów XVIII dynastii. Zgodnie z wymogami obowiązującej ówczesnie propagandy politycznej a zarazem religijnej, z pylonów wielu egipskich świątyń znany jest motyw ukazujący króla w starannie opracowanej scenie tryumfu nad wrogami. Król zabijający jeńca, górujący w boju nad przeważającą liczbą przeciwników, czy też odnoszący sukcesy myśliwskie, to nie tylko wyraz potęgi władcy i egipskiego państwa, lecz także czynnik symbolizujący ład, ukazujący walkę z chaosem i przeciwieństwami zagrażającymi tak zbudowanemu systemowi pojęć²⁵. Podobną rolę pełni również scena ukazująca faraona w pełni chwały powożącego paradnym rydwanem²⁶. Uproszczone wersje takich monumentalnych scen rychło przeniesione zostały także na bazy skarabeuszy, za ich pośrednictwem prowadząc do ich szerokiego rozprzestrzenienia nawet poza granicami Egiptu²⁷. Taki przykład

²² Na pierwszy rzut oka wydaje się, iż zgodnie z oczekiwaniem jest to pióropusz złożony z dwóch strusich piór. Twórca tej sceny wyraźnie jednak ukazał w tym miejscu korpus ptaka z głową o ostro zaznaczonym dziobie (zapewne nie odczytał poprawnie tego elementu). Zauważyć należy, iż kopyta konia osadzone są na dodatkowej linii, przebiegającej równoległe do podwójnego otoku, ograniczającego pole dekoracyjne bazy.

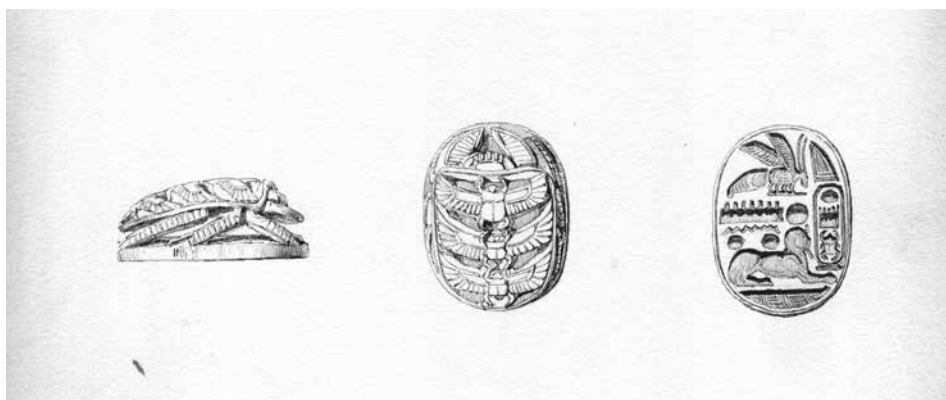
²³ Jak słusznie zauważył B. Jaeger (*op. cit.*, §§ 1346–1353), liczba szprych (3/6/8) nie może stanowić wystarczającego kryterium, pomocnego w uściśleniu chronologii omawianych scen.

²⁴ Również i w tym przypadku charakterystyczny jest długi, ostry dziób ptaka.

²⁵ Zob. J. Śliwa, *Faraon tryumfujący nad pokonanymi wrogami. Emblemat zwycięstwa nad siłami chaosu*, [w:] *W kręgu ikon władzy, ludzi oraz idei świata starożytnego*, red. A.A. Kluczek, N. Rogosz, A. Bartnik, Katowice 2014, s. 25–36.

²⁶ A. Wiesé, *Zum Bild des Königs auf ägyptischen Siegelamuletten* (Orbis Biblicus et Orientalis 96), Fribourg–Göttingen 1990, s. 81–87, poświęcił temu motywowi szczególną uwagę, dochodząc do wniosku, iż faraon w takim kontekście nie miał budzić przerażenia jako bezwzględny przeciwnik na polu bitwy, lecz postrzegany miał być raczej jako władca ukazujący się w pełni chwały, dbały o pomyślność swego kraju; autor wskazuje również na związek motywu uroczystego wjazdu władcy z cyklem codziennego wschodu Słońca.

²⁷ Zgodnie z ustaleniami A. Wieségo (*op. cit.*, s. 86) motyw ten na bazach skarabeuszy i innych amuletów pieczętnych pojawił się w czasach Setiego I (1294–1279 p.n.e.).

Il. 2. Skarabeusz zakupiony przez Antoniego Wagę w Egipcie, 1864. Wym. 44 x 33 x 18,5 mm. Rysunek tuszem autorstwa Marii Przeddzieckiej. Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie, sygn. K III-141, j. 24

stanowi również scena umieszczona na plakietce-skaraboidzie, stanowiącej niegdyś własność Antoniego Wagi. Obecność omawianej sceny, przyjmując autentyczność zabytku, stanowić może istotne kryterium chronologiczne, pozwalające na datowanie plakietki na czasy obejmujące już okres panowania władców z dynastii Ramessydów, mimo obecności na niej kartuszy z imieniem Tutmoza III.

Na uwagę zasługuje również drugi zabytek, skarabeusz udokumentowany przez Marię Przeddziecką jako rysunek tuszem (il. 2)²⁸. Artystka ukazała zabytek w trzech rzutach, uwzględniając w ten sposób podstawowe kryteria umożliwiające jego właściwą ocenę. Jest to na owe czasy dość niezwykły pomysł, gdyż zazwyczaj dla potrzeb dawniejszych publikacji uwzględniano jedynie samą dekorację bazy skarabeusza²⁹.

Również według spostrzeżeń B. Jaegera (*op. cit.*, §§ 1341–1345) większość skarabeuszy z motywem władcy powożącego rydwanem oraz z jego imieniem pochodzi z czasów ramessydzkich (gł. § 1342).

²⁸ Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie, sygn. K III-141, j. 24. Rysunek zabytku na arkuszu papieru o wym. 240 x 320 mm, naklejonym na grubą tekturę (dokonano tego również w zakładzie introligatorskim, wymienionym w przypisie 14). Niezależnie od skarabeusza, na arkuszu zilustrowano także inny, niezidentyfikowany złoty przedmiot. Do tej pory rysunek nie był publikowany.

²⁹ Dopiero po latach, zgodnie z postulatem szwajcarskich badaczy (*Skarabäen und andere Siegelamulette...*, *op. cit.*), w publikacjach skarabeuszy obowiązuje, oprócz ukazania bazy, także ujęcie grzbietu oraz widok z boku, podobnie jak 110 lat wcześniej zastosowała Maria Przeddziecka. Obecnie, zgodnie z propozycjami specjalistów, powinno się uwzględniać także dodatkowe ujęcia badanych obiektów; zob. V. Boschloss, *From dig to digital: The future of scarab documentattion*. Poster presented at the XIIIth Congress of Egyptologists, Leiden, 6–11 August 2023.

Przyjmując, iż rysunek wykonany został w skali 1:1, wymiary jego bazy wynosić mogły 44 x 33 mm, natomiast wysokość 18,5 mm³⁰.

Niezwykle charakterystyczny jest grzbiet omawianego skarabeusza, głębokim rytem wydobyto bowiem na jego powierzchni wizerunek uskrzydłonego żuka, powtórzony trzykrotnie³¹. Jego kształty ujęte zostały w taki sposób, by upodobnić go do wizerunku sokoła o rozpostartych skrzydłach. Wrażenie to sugerować miały dodatkowo elementy ptasiego upierzenia, włączone w zarysy jego skrzydeł. Jak wynika z rysunku ukazującego zabytek z boku, nogi żuka opracowane były naturalistycznie, opatrzone równoległymi nacięciami.

W owalnym polu dekoracyjnym bazy omawianego skarabeusza, w otoku, umieszczono kartusz z imieniem tronowym Tutmozisa III *Mn-hpr-R^c*³², które odczytywać można w tym przypadku także jako imię Amona w zapisie kryptograficznym. Imię władcy poprzedzono elementami królewskiej tytułatury *nsw bjtj* [„Król Górnego i Dolnego Egiptu”]³³. Poniżej natomiast odczytać można sformułowanie, które w połączeniu z imieniem boga powinno brzmieć: *Jmn-R^c nb mnw* [„Amon-Re, Pan Pomników”]³⁴. Biorąc pod uwagę zarówno ów zapis oraz charakterystyczne cechy głębokiego rytu znaków hieroglificznych³⁵, jak i opracowanie grzbietu omawianego skarabeusza obiekt ten (przyjmując jego autentyczność), zaliczyć należy do grupy zabytków z kryptograficznym zapisem imienia Amona i datować na epokę Ramessydów, czyli czasy panowania XIX–XX dynastii (1295–1069 p.n.e.).

³⁰ Biorąc jednak pod uwagę przeciętne wymiary skarabeuszy, nie można wykluczyć, że rysunek wykonany został w powiększeniu, np. w skali 2:1. Wydaje się, iż skarabeusz był zrobiony z kamienia (nie z tzw. fajansu egipskiego), lecz brak podstaw do jego bliższego określenia.

³¹ Skrzydła „doczepione” są niejako do boków żuka, zajmując miejsce środkowej pary jego odnóży. Podobne rozwiązania występują także m.in. w przypadku uskrzydłonych skarabeuszy, stanowiących elementy pektorałów Tutanchamona. Zob. C. Andrews, *Ancient Egyptian Jewellery*, London 1990, s. 135 (żuk stanowi zarazem element imienia tronowego władcy).

³² Zob. J. von Beckerath, *op. cit.*, s. 137, T 1; B. Jaeger, *op. cit.*, § 37, 1* (grafia normalna).

³³ Pszczoła symbolizuje Górny Egipt, Dolny Egipt oznaczała natomiast trzcina (w jej miejscu znak niezwykle mocno zdeformowany).

³⁴ B. Jaeger, *op. cit.*, § 178 podobny zestaw znaków odczytuje jako „Maitre des œvres dans le temple d'Amon-Re” (*nb mnw m pr-Jmn-R^c*). Zob. także E. Teeter, *Scarabs, Scaraboids, Seals, and Seal Impression from Medinet Habu*, Chicago 2003, s. 47, nr 51: *Jmn nb mnw* „Amun is the possessor of monuments”. Również w zbiorach krakowskich znajduje się skarabeusz, datowany na czasy panowania Ramessydów, na którego bazie umieszczono analogiczny zapis: *Jmn-R^c nb mnw*. Por. J. Śliwa, *Egyptian Scarabs and Seal Amulets from the Cracow Collections*, Kraków 2015, s. 50, No. 56.

³⁵ Dokładnie wyczelowane są ich wewnętrzne partie, uwzględniając m.in. anatomiczną budowę pszczoły (część znaku *nswt-bjtj*) czy leżącego sfinksa, a nawet elementy plecionki znaku kosza *nb*.

Bibliografia

- Andrews C., *Ancient Egyptian Jewellery*, London 1990.
- Beckerath J. von, *Handbuch der ägyptischen Königsnamen* (Münchener Ägyptologische Studien, Band 49), Mainz 1999.
- Bibliografia literatury polskiej – Nowy Korbut*, t. 6, cz. 1: *Oświecenie*, Warszawa 1970.
- Biernacki A., *Przeddziecka Maria Anna Waleria (1823–1890)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 29, Wrocław 1986, s. 43–45.
- Boschloss V., *From dig to digital: The future of scarab documentation*. Poster presented at the XIIIth Congress of Egyptologists, Leiden, 6–11 August 2023.
- Brzęk G., *Złoty wiek ornitologii polskiej*, Wrocław 1959.
- Jaeger B., *Essai de classification et datation des scarabées Menkhéperrè* (Orbis Biblicus et Orientalis. Series Archaeologica 2), Fribourg–Göttingen 1982.
- Kowalska K., *Tyzenhauz Konstanty (1786–1853)*, [w:] *Słownik biologów polskich*, red. S. Feliksiak, Warszawa 1987, s. 550.
- Kowalska K., *Waga Antoni Stanisław Florian (1799–1890)*, [w:] *Słownik biologów polskich*, red. S. Feliksiak, Warszawa 1987, s. 557–559.
- Köhler P., *Waga Stanisław Florian Antoni (1799–1890)*, [w:] *Słownik biograficzny botaników polskich*, red. P. Köhler, Kraków 2025, s. 758.
- Kto nie widział Kairu, nie widział piękności świata... Egipt w relacjach prasowych podróżników drugiej połowy XIX wieku*, oprac. L. Zinkow, Kraków 2011.
- Maciuk M., *Ocean wszechrzeczy w spuściznach ludzi nauki i kultury*, Kraków 2014.
- Norwid C., *Dziela zebrane*, t. 1: *Wiersze. Tekst*, Warszawa 1966.
- Norwid C., *Dziela zebrane*, t. 2: *Dodatek krytyczny*, Warszawa 1966.
- Pawłowski J., *Historia krakowskiego Muzeum Przyrodniczego (6). Batalia o spuściznę Antoniego Wagi*, „Wszechświat”, t. 96, 1995, nr 1, s. 18–21.
- Polanowska J., *Przeddziecka Maria Anna Waleria (1823–1890)*, [w:] *Słownik artystów polskich*, t. 8, Warszawa 2007, s. 101–103.
- Schneider T., *Leksykon faraonów*, przeł. R. Darda, E. Jeleń, Z. Pisz, Warszawa 2001.
- Skarabäen und andere Siegelamulette aus Basler Sammlungen*, red. E. Hornung, E. Staehelin, Mainz 1976.
- Śliwa J., *Cyprian Kamil Norwid a dziedzictwo starożytnego Egiptu*, [w:] *idem, Badacze, kolekcjonerzy, podróżnicy. Studia z dziejów zainteresowań starożytniczych*, Kraków 2012, s. 415–423.
- Śliwa J., *Egyptian Scarabs and Seal Amulets from the Cracow Collections*, Kraków 2015.
- Śliwa J., *Faraon tryumfujący nad pokonanymi wrogami. Emblemata zwycięstwa nad siłami chaosu*, [w:] *W kręgu ikon władzy, ludzi oraz idei świata starożytnego*, red. A.A. Kluczek, N. Rogosz, A. Bartnik, Katowice 2014, s. 25–36.
- Śliwa J., *Skarabeusz egiptowski*, Wrocław 2003.

- Śliwa J., *Starożytny Egipt oczami Polaków. Słownik biograficzny egiptologów, archeologów i badaczy pokrewnych dziedzin, podróżników i kolekcjonerów oraz literatów i malarzy zafascynowanych przeszłością i teraźniejszością Egiptu*, Kraków 2019.
- Taczanowski W., *Listy do Antoniego Wagi, Konstantego Branickiego i Benedykta Dybrowskiego*, oprac. K. Kowalska et al., Wrocław 1964.
- Teeter E., *Scarabs, Scaraboids, Seals and Seal Impressions from Medinet Habu*, Chicago 2013.
- Waga A., *Pobył w Kairze*, „Tygodnik Ilustrowany”, t. 11, 1865, nr 286, s. 100–102 oraz nr 287, s. 110–113.
- Wiesé A., *Zum Bild des Königs auf ägyptischen Siegelamuletten* (Orbis Biblicus et Orientalis 96), Fribourg–Göttingen 1990.
- Wilk B., *Antoniego Wagi „Dziennik podróży do Egiptu”*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie”, R. 68: 2023, s. 121–138.

Joachim Śliwa

Professor Waga, Countess Przeddziecka and two Egyptian scarabs

Key words: Egyptian scarabs, Antoni Waga (1799–1890), Maria Przeddziecka (1823–1890)

Summary

Antoni Waga (1799–1890), a renowned entomologist and ornithologist, made numerous scientific journeys. He visited Egypt on two occasions, in 1864 and 1879. It is likely that his initial stay was associated with, aside from zoological trophies, two intriguing artefacts. These were plaque-scaraboid and one scarab, of which the only surviving evidence is a water-colour and an ink drawing once made by Countess Maria Przeddziecka (1823–1890). Both are currently held in the collection of the Archive of Science of the Polish Academy of Science and the Polish Academy of Arts and Sciences in Kraków (Inv. Nos. K III-141, 24 and 25). In addition to six cartouches of Tuthmosis III (1479–1425 BC), the base of the plaque-scaraboid illustrated in the water-colour features a ceremonial scene of the pharaoh driving a chariot. The base of the scarab illustrated in the ink drawing bears the text, „Amun-Re is the Lord of monuments”, while its back displays a deeply incised triple image of a winged scarab. The exceptional detail of the surviving documentation permits a more precise identification of both objects, as belonging to the Men-kheper-Re-group. On the basis of iconographic and stylistic criteria, both unique artefacts, which once belonged to Professor Waga, independently of some objections concerning their authenticity, can be dated to the reign of the Ramesside dynasties (1295–1069 BC).